

ВІДГУК

на дисертацію Вісич Олександри Андріївни

«Метадрама: теорія і репрезентація в українській літературі»

на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

за спеціальностями

10.01.06 – теорія літератури; 10.01.01 – українська література

Поява наукового дослідження Олександри Вісич відбиває певну закономірність, адже ускладнення наукових парадигм, у тому числі й літературознавчих, неминуче провокує динаміку нових підходів і оцінок. Під пильним оком дослідниці пласт класичної української драматургії, що й досі розглядається переважно в руслі традиційних інтерпретацій, постає як свіжий, проблематичний, такий, що захоче в собі низку цікавих і перспективних досліджень. Йдеться про наскрізне новаторство роботи – від цілісного системного представлення питання в його найсучаснішому баченні до всебічного аналізу типології і поетики метадами в українській літературі ХХ століття.

Дисертаційну роботу Олександри Вісич слід розглядати як цілком нову й оригінальну в кількох аспектах: по-перше, у ній вперше в українському літературознавстві здійснено якісний зсув в інтерпретаціях драматичних творів в оптиці метадраматичної теорії; по-друге, актуалізуючи теоретичну та історико-літературну проблематику метадами, Олександра Вісич здійснює її комплексний аналіз як жанрового феномену, що вирізняється специфічними рисами на тематичному, образному, поетикальному рівнях; по-третє, авторка відстежує важливі етапи формування засад метадраматичного мислення, роль і місце метадами в українському літературному процесі, вона вперше виробила основні принципи метадраматичного аналізу, виокремила комплекс метадраматичних прийомів, здійснила типологію метадраматичної поетики; по-четверте, глибоке засвоєння теорії метадами дозволило дисертантці, з одного боку, в

річищі нової методології перечитати уже відомі твори Михайла Старицького, Лесі Українки, Миколи Куліша, Володимира Винниченка тощо, а з другого – звернути увагу на напівзабуті маловідомі тексти драматургів еміграційної літератури, як-от: «Артистка» Антіна Крушельницького, «З розгону» Валерії О’Коннор-Вілінської, «Артистка без ролів» Варвари Чередниченко, «Героїня помирає в першому акті» Людмили Коваленко та ін., зосередившись на доказі їх важливості й оригінальності, збагаченні спектру реалізації поетики метадами в українській драматургії кінця XIX – середини XX століття.

Слід відзначити наукову сумлінність і високу ерудицію дисертантки, у полі зору якої із 420-и опрацьованих художніх та літературознавчих текстів 315 іноземних досліджень. Відштовхуючись від поняття метадами, запропонованого у працях його фундаторів – американських театрознавців Ліонеля Абеля та Річарда Хорнбі, – Олександра Вісич уперше в українському літературознавстві здійснила кваліфіковану оцінку явища та розробила алгоритм його аналізу. Новим і важливим для подальших наукових пошуків видається здійснене в роботі якнайповніше представлення цілого масиву світових метадраматичних студій – статей, дисертацій, монографій, опублікованих у США, Канаді, Франції, Іспанії, Угорщині, Польщі, Росії: від тих, що з’явилися упродовж 80–90-х років минулого століття до найновіших, позначених 2013–2015 роками. Заслугове на увагу й детальний огляд метадраматичних студій в українському літературознавстві останнього часу (праці Лариси Залеської-Онишкевич, Олени Бондаревої, Євгена Васильєва, Наталі Малютіної, Мар’яни Шаповал, Тетяни Вірченко та ін.).

Докладно проаналізувавши низку класифікацій метадами, її критеріїв та різновидів, запропонованих рядом її дослідників (Річард Хорнбі, Вольфганг Матцат, Євгенія Політико, Антон Макаров, Анна Синицька, Вадим Чупасов), дисертантка виробила власну, виокремивши два основні принципи поділу – історико-культурний та телеологічний. Відповідно до історико-культурного принципу, дисертантка акцентує на еволюційному ускладненні досліджуваного естетичного явища: від наявності ознак метадами,

починаючи з античного театру, до набуття метадрою «тотального розповсюдження», починаючи з середини ХХ –го століття аж до нашого часу. Цілком переконливо еволюцію метадрами Олександра Вісич розглядає як процес самопізнання, стверджуючи думку про тяглість та безперервність метадраматичної традиції світової та української літератури, інтенсивність застосування тих чи тих метадраматичних прийомів, які забезпечили помітний «метадраматичний зсув» у художньому мисленні авторів. Для телеологічного принципу класифікації визначальним дисертантка вважає «авторське цілепокладання» (с. 101), що, з її точки зору, уможливило виокремлення двох типів метадрами – власне телеологічну та оказіональну.

На увагу і подальше розроблення заслуговують і вперше запропоновані дослідницею категоріальні координати метадрами як загального явища метаізації тексту, і як особливої жанрової форми зі специфічними прийомами, що їх запропоновано розглядати на персонажному та тематичному рівнях, на рівнях топосу та специфічного пафосу деструкції (антитеатральність).

Оригінальність наукової студії Олександри Вісич забезпечує й наявність у ній цілої низки цікавих історико- та теоретико-літературних екскурсів, скажімо, щодо жанрової форми ревію; чи прикладів метадраматичної організації водевілів на твори Шекспіра; чи дослідження антитеатральної риторики, запропонованої Джоанасом Баришем; чи аналізу театрознавчих студій Ігоря Костецького («Три маски», «Театр площинний і театр об'ємний», «Український трагедійний театр», «Наш містерійний театр», «Стефан Георге: особистість, доба, спадщина») та Юрія Косача («Розважування про театр», «Театр екзистенціалізму») тощо.

Оригінальною сторінкою роботи є інтертекстуальне прочитання авторкою української метадрами, що дозволило їй систематизувати цілу низку літературних «кодів», які експліцитно чи імпліцитно увиразнили структурну організацію п'єс. Так, у роботі акцентовано на шекспірівському коді як своєрідній лабораторії художніх експериментів у метадрамах Івана

Карпенка-Карого, Валерії О'Коннор-Вілінської, Якова Мамонтова, Миколи Куліша та інших драматургів; майстерно відрефлексовано також наявність фаустівських інтенцій, піранделлівського модусу, коду Мольєра та чеховського драматичного коду, брехтівської сценічної епічності, беккетівської моделі абсурдистської поетики, коду Лесі Українки, сервантівської та жанно-д'арківської моделей; інтертекстуальні відлуння Метерлінка, Конан Дойля, Жана Ануя, Жан-Поля Сартра, Ежена Йонеско, Віктора Гюго, Миколи Гоголя тощо.

Умовно рецензовану роботу можна поділити на дві частини, одна з яких стосується розроблення теоретичних аспектів метадрами, інша – застосування виробленого авторкою алгоритму аналізу модерної української метадрами. Олександра Вісич виявила себе як справжній майстер мікроаналізу, демонструючи аналітичність мислення, артистичну витонченість спостережень, здатність до структурування і чіткої систематизації досить-таки розмаїтого теоретичного та художнього матеріалу. У перших двох розділах дисертації «Теоретичні засади вивчення метадрами», «Жанрова парадигма метадрами: поняттєві координати, динаміка, чинники», що мають теоретико-методологічний характер, окреслено термінологічну парадигму концептуальних зв'язків таких понять, як «метатекст», «метажанр», «метадрама», «метатеатр» тощо, виявлено ключові вектори метадраматичних студій, означено жанрові чинники, які є засадничими у формуванні метадраматичної форми твору і системно реалізуються на рівні хронотопу, персоносфери, проблематики, композиції.

На особливу увагу в дисертації заслуговують третій і четвертий розділи, у яких авторка демонструє ґрунтовне і кваліфіковане метадраматичне прочитання цілої низки п'єс, які, на її переконання, засвідчують оригінальні жанрові форми, типи героїв, поетикальні знахідки, урізноманітнюючи і поглиблюючи наші уявлення у площині досліджуваної проблеми. Еволюцію і ускладнення метадраматичних прийомів дисертантка відстежує від доробку Михайла Старицького та Івана Карпенка-Карого, які

створили перші зразки метадраматичної поетики, до синтетичного метадраматичного дискурсу Людмили Старицької-Черняхівської; модусу антитеатральності як важливого чинника метадраматичної поетики драматургії Антіна Крушельницького, Варвари Чередниченко, Володимира Винниченка; метадраматичних експериментів письменників-емігрантів Івана Багряного, Ігоря Костецького, Юрія Косача, Людмили Коваленко, Іларіона Чолгана. Метадраматичні виміри запропонованих для аналізу текстів Олександра Вісич розглядає як такі, що поступово ускладнюють їх розбудову. Переконливим є висновок дисертантки про важливість становлення національної моделі метадрами, у якій вона вбачає ключ до розуміння національної культури.

Вивчення метадраматичного дискурсу в українській літературі кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. дало підстави для виокремлення та детального опису цілого набору основних метадраматичних прийомів та особливостей їх функціонування (вистава у виставі, сцена на сцені, репетиція на сцені, наявність ролі автора драми серед дійових персонажів та авторський погляд збоку на персонажів, набір незмінних акторських амплуа, ключових типів-кліше, прийом ролі в ролі, іронічного розщеплення персонажа й актора, котрий його грає тощо). В руслі подальшого розширення провідних метадраматичних прийомів у роботі вперше розглянуто «п'єсу-дискусію» Варвари Чередниченко «Артистка без ролів» як репрезентацію інтелектуального типу метадрами. Метадраматичну функцію антитеатральності, позначену становленням нового типу драматургії, авторка виразом прочитує у метадраматичній техніці п'єс Володимира Винниченка («Чорна Пантера і Білий Медвідь», «Між двох сил», «Гріх», «Брехня», «Закон», «Натусь», «Пророк»), де простежує витворення специфічного типу персонажів, яким властиво запозичати акторські техніки та прийоми й органічно застосовувати їх у позатеатральному житті; метадраматичний прийом театралізації блазнювання як форми поведінки з ознаками абсурдизму переконливо розглянуто у п'єсах Миколи Куліша «Хулій

Хурина», «Мина Мазайло», «Народний Малахій» і, особливо, «Вічний бунт».

Як вищу точку розвитку метадраматичних експериментів в українській літературі ХХ ст. авторка розглядає доробок письменників-емігрантів, для яких метадрама стала формою естетичного ескапізму, зумовленого настроями катастрофізму, комплексом вигнанства. Дослідниця кваліфіковано відстежує метадраматичні інновації Івана Багряного («Генерал», «Морітурі»), Іларіона Чолгана («Замотеличене теля», «Блакитна авантюра», «Останнє втілення Лиса Микити»), Людмили Коваленко («Героїня помирає в першому акті»), констатуючи подальші ускладнення структур жанру та поетики, розширення метадраматичних прийомів (травестія, п'єса в п'єсі, роль у ролі, обмін ролями тощо).

На особливу увагу заслуговує новаторське прочитання п'єс Іларіона Чолгана, що актуалізує жанрові форми ревію та літературно-театрального кабаре. Як «виняткову» у площині використання новаторського прийому «п'єси поза сценою» у дисертації розглянуто метадраму Людмили Коваленко «Героїня помирає в першому акті», яку репрезентовано у контексті абсурдистських експериментів європейської драматургії ХХ ст.

Особливу увагу Олександра Вісич звертає на творчість Ігоря Костецького та Юрія Косача, вирізняючи новаторство їх метадраматичних експериментів на тлі здобутків не лише української еміграційної, але й європейської драматургії. Відстежуючи особливості втілення метадраматичних технік у п'єсах «Близнята ще зустрінуться», «Дійство про велику людину», «Спокуси несвятого Антона» Ігоря Костецького, «Облога» «Дійство про Юрія переможця», «Кортес і Безталанна» Юрія Косача, авторка підкреслює їх орієнтації на провідні європейські театральні тенденції, пов'язані, в першу чергу, зі становленням театрів екзистенціалізму та абсурдизму й парадоксальності. Вирізняючи набір характерних для обох драматургів метадраматичних прийомів, дисертантка акцентує на топосі маскараду, залученні механізмів трансгресії, використанні церемоній та ритуалів, прийомів театру в театрі, театральних кодів на кшталт червоного

доміно, арлекіна, елементів кастингу, мотивів двійництва, інтермедійних структур тощо).

Ознайомлення з дисертацією викликало низку питань і зауважень, які потребують уточнення під час захисту, зокрема:

По-перше, слід повністю погодитися з тезою дослідниці про те, що «театр як тему» першим в українській драматургії всебічно використав Михайло Старицький у п'єсі «Талант», відтворивши, зокрема, і специфіку глядацької рецепції. Проте, саме з цієї точки зору, Старицький має серйозного попередника в особі Івана Котляревського як автора «Наталки Полтавки». Адже у цій п'єсі у розмові героїв, зокрема, Петра, Виборного і Возного, на сцені вперше з'ясовується, що таке театр (це «в городі вистроєний великий будинок»), що там роблять («Туда ввечері з'їжджаються пани і сходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію») і, найголовніше, – здійснюється критична «глядацька рецепція» першого російського водевілю Семена Шаховського «Казак-стихотворец» (П е т р о. Мені полюбилась наша малоросійська комедія; там була Маруся, був Климовський, Прудиус і Грицько.... Співали московські пісні на наш голос... А що говорили, то трудно розібрати, бо сю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова. В о з н ы й. Великая неправда виставлена пред очі публичності. За сіє малоросійська літопись вправі припозвать сочинителя позвом к отвіту. В ы б о р н ы й. От то тільки нечепурне, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не бачивши зроду ні краю і не знавши обичаїв і повір'я нашого»). Це обов'язково слід врахувати.

Друге зауваження стосується виокремлення двох типів метадрам – власне телеологічної та okazіональної. Стосовно першої, що її авторка кваліфікує як «свідоме втілення задуму створити драму про драму з використанням повного спектра характерних метадраматичних прийомів» (с.101), аргументація видається цілком переконливою; стосовно другої, функціонування якої проаналізовано на прикладі п'єси Неди Нежданої «Мільйон парашутиків» з акцентуванням на деякій «завуальованості»

авторської інтенції, виникають певні застереження: твердження дисертантки видається досить суб'єктивним і не переконливим, хоча виокремлений тип, цілком очевидно, заслуговує на подальшу реабілітацію і більш конкретне вивчення.

По-третє, аналізуючи як змістовний і поширений метадраматичний прийом інсценізації ритуалів (с.с. 125-128), авторка зупиняється чомусь лише на «драматизації ритуалів суспільного життя на кшталт судочинства» (с. 125), посилаючись в якості прикладів на театр Нерона, розвідки Ніколая Євреїнова та Всеволода Мейерхольда. У цьому випадку хотілося б акцентувати увагу дослідниці на перспективні можливості перепрочитання в руслі нової методології, скажімо, трагедії Миколи Костомарова «Кремуцій Корд», чи ритуальних морфологічних моделей в українських п'єсах-агітках 20–30-х років ХХ століття. Це питання також заслуговує на окрему більш прискіпливу увагу.

Зважаючи на сказане, очевидно, по-четверте, слід було б пильніше придивитись до періодизації української метадрами, де постмодерний етап української літератури слід було б вважати не третьою, як стверджує дисертантка, а четвертою, а то й п'ятою хвилиною інтересу до метадрами. Проблема також потребує суттєвого уточнення.

Висловлені зауваження та побажання не впливають на оцінку високого професійного рівня фундаментальної академічної студії Олександри Вісич. Оpubлікована за текстом дисертації монографія О. А. Вісич «Метадрама: теорія і репрезентація в українській літературі» (Луцьк, 2018) здобула схвальні рецензії у наукових виданнях України (Штейнбук Ф. М., 2018; Назарець В. М., 2019.), поставивши її авторку в ряд чільних дослідників теорії метадрами та репрезентації процесів розвитку національної метадраматургії.

Робота Олександри Вісич засвідчила високий рівень наукової ерудиції авторки, є самостійною, належно апробованою у доповідях на 19-и міжнародних та всеукраїнських конференціях, із них 5 за кордоном

(Польща, Словаччина, Грузія, Німеччина). Запропонований дисертанткою алгоритм аналізу поетики метадрами може бути успішно використаний у подальших студіях з української драматургії. За обсягом виконаної роботи, актуальністю теми, реалізацією завдань дослідження, новизною отриманих результатів дисертація Олександри Андріївни Вісич цілком відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19. 08. 2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури; 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент – доктор філологічних наук,
професор кафедри теорії та історії світової літератури
імені професора В. І. Фесенко
Київського національного лінгвістичного університету

T. C. Meizer'ska
Т. С. Мейзерська

